

ՊԱՐՈՒՅՐ ՄԱՐԲԵՂՅԱՆ

«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՊՂՆՁԷ ՔԱՂԱՔԻ»
ԶՐՈՒՅՑԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ ՎՐԱՅԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ
ՈՒ ՆՐԱՆՑ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ

Հնդկական ծագում ունեցող «պատմությունների» կամ «գրությունների» մի բաժանվածն ստվար շար վաղ միջնադարում, ուղղակի կամ միջնարգավորմամբ, անցել է պարսից գրականության։ Հետագայում, հատկապես խաչիֆաթի արաբականության շրջանում, «պատմությունների» այս շարը թափանցեց արաբական, ավելի ճիշտ՝ տարալեզու գրականության մեջ։ Մասնաժյգ վկայակալել այն խմբադրությունը, որ հետագա տարրերակազմների նյութ դարձավ՝ հնարավոր չէ նախ, ավելի հաճանական է բանավոր փոխանցումը, իբրև «չրջիկ բեմաներ» և ապա՝ պատմական այնքան շատ են, որ սկզբնատերերի հարցը նկատելի ինձնվում է։ «Արդ Ջաֆարի», «Փիր Փաշլալի», «Պղնձե քաղաքի» պատմությունների շարին պատկանող «Փիր հանելուկի» (կամ «Հարցմունք արջկան ընդ մանկան») գրույցն, օրինակ, իր զուգահեռություններն ունի մի շարք ժողովրդիների մոտ, այդ թվում նաև՝ հայերենում ու վրացերենում։ Մյուսների առումով այն խիստ մերձ է ուսումնական «Веседа трех Святителей» պատմությանը¹։ Մինչդեռ վրացական թարգմանության կամ պատումի հիշատակարանի համաձայն այն թարգմանվել է Թեյմուրազ արքայի կողմից՝ հունարենից²։ Պրոֆ. Մալալովին փորձեց գտնել վերահիշյալ ուսումնական պատումի հունական սկզբնաղբյուրը³, որով կլուծվեր և նրա՝ վրացականի հետ ունեցած մերձությունը։ Նա վկայակալում է Վիեննայի արքայական գրադարանի XII դարին պատկանող մի գրչագիր, ուր 12—31 հարցերը նոր կապերանին վերաբերող խնդիրների հետ են առնչվում, մինչդեռ վրացական պատումում հարցերը միայն Հին կապերանից են։ Նույն գրույցի լատինական երեք խմբադրությունն ունեցող տերտերի համադրումը ևս չիթխեց վիճակը և մինչև այժմ սկզբնատերերը կարող է հշտման⁴։

«Պղնձե քաղաքի» պատմությունը արաբական գրականությունից փոխառվել է մի շարք լեզուների, այդ թվում նաև՝ հայերենի ու վրացերենի, ու եղակի տարրերակազմերով։ Հայագիտությանն այժմ հայտնի է «Պղնձե քաղաքի» երեք տարրերակազմներ, որ 1958 թ. հարանաբերվեց ու հրատարակ։

¹ Тихонравов, Н. С., Памятники отречен. русск. литературы, II. М., 1863, էջ 429—432.

² Хаханов Ал. С., Очерки по истории груз. словесности, вып. I, М., 1895, էջ 175, ծան. 1.

³ Мочульский, Следы народной Библии в славянской и древнерусск. письменности, Одесса, 1893 г.

⁴ «Հարցմունք արջկան ընդ մանկան»-ի հայկական պատումները ավելի սերտ են առնչվում վրացական տարրերակազմին։

սրբէլ լուրջ փառաստօրի շնոր տեսնում: Ակիբնյանը գրում է, թե «Տաղաւին չէ յայտնուած Պղնձէ քաղաքի պատմութեան նախադրիպորիսեան օրինակը»¹²: Եթէ Դրովիլ Կաթողապոսի պատմերով խորոջմանամ օրինակը ստակաւին չէ յայտնուածը»: Համարեւ, ապա ն. Ակիբնյանը այդ աւերաւը Հրապարակելիս գրանի կծանոթադրեր, որ այն գտնվում է: Ամնոթադրութիւններէ մեջ այդ մասին խոսք չկաւ, կարծում ենք, որովհետեւ նա ինքն էլ վերջին հայտնաբերածը Գ. Աղ. թամարցու ձեռքի տակ կգտն զրուածվող տերտա չի համարել: Ավելին, նրա համոզմամբ «խորոջմանութիւնը հին է (խոսքը վերաբերում է «Պղնձէ քաղաքի» նախադրիպորիսյան խմբագրութիւնը — Պ. Մ.), հաւանօրէն 1250—1350 շրջանին, երբ ժողկեցան Զրիկ եւ Յովհաննէս եւ Կոստանդին Երզնկացիք...»¹³: Այլեւ ինչո՞ւ կատկածի տակ տանել Աւսրեյ Անկեցու թարգմանութիւնը, երբ լեզվական իրադրութիւնները եւ նրա օգտին են խոսում¹⁴:

Վերջին, երրորդ խմբադասությանը, ինչպես արդեն ակնարկվեց, Գրիգորիս Սեդիսեանցիան է պատկանում, որ սրտածեղ է պատմաբանաց: Այստեղ կատարվել է նույնը, ինչ տեղի էր ունենում վարքադասական կիմննչան խմբադասությանները մետափրաստչանի վերածելիս: Ժամանակակիցները այդպես էլ վկայակոչում են. «Աշխատեցաւ (Գ. Սեդիսեանցին — Պ. Ս.) ի հետ սորա եւ ինք սոյն խրմէն տակը է ի սոս. ինչ պաշն, որ գերկու վանկն եւ զմի ինքն է արարեալ ի բնական սոյրերն. զի սրտկատէր»¹⁰:

Նույնն է վկայում Պ. Աղթամարցու չափածա հիշատակարանը¹⁷։ Շ. Սահակյանը հանդիմ էր կարծելու, թե Աղթամարցին միաժամանակ «Պատմության» թարգմանիչն է, մինչդեռ, քայքի վերահիշյալ երկու ծանոթություններից, 1526 թ. գրչապրի ընդգրկնակազմ պարզ-պարզ առած է, որ «Յիշեցէք ի Քրիստոս զԳրիգորիս կաթողիկոս Աղթամարցի, (որ) գործնակն շնորհնաց, զոր ստուգեալ եւ սրբադրեալ ի յառաջ մտացն քեթ. թու զսչն, որ վանդով եւ երկու վանդով պակասէր՝ գթերին եկից»։ Ուրեմն Պ. Աղթամարցին «չառածել» է իրոր եւ ոչ թե թարգմանել։ Հիշյալ նախադրիգորիսուն երկու խմբագրությաններից ո՞րն է երրորդ տարբերակման նախատեքստ հանդիսացել։ Ինչպես ճշել ենք, Գառնի վարդապետաբն պատմերով թարգմանվածը չէր կարող լինել, քանզի տե քաղմով աշտպետի տարբերությունների կարելի է հանդիպել.

13. *Verapamil* (cardiovascular), $\text{C}_{20}\text{H}_{28}\text{N}_2\text{O}_4$

¹⁴ *Prispevky k poznání české literatury a vědy*, Praha, 1958, 12. vyd.—*ib.*

[illegible][illegible]

¹⁷ Թուրքերը հրատարակեց Շ. Մահմեդյանը, տե՛ս նրա Գրքագր[խ] Կաթնագիտութեան Ազնուհարցը և «Պրնի՛լ քաղաքի՛ն» Սարգսյանութիւնը, Տպահար, 1312, N 40, էջ 525—526:

1890-1891 1891-1892 1892-1893 1893-1894 1894-1895 1895-1896 1896-1897 1897-1898 1898-1899 1899-1900 1900-1901 1901-1902 1902-1903 1903-1904 1904-1905 1905-1906 1906-1907 1907-1908 1908-1909 1909-1910 1910-1911 1911-1912 1912-1913 1913-1914 1914-1915 1915-1916 1916-1917 1917-1918 1918-1919 1919-1920 1920-1921 1921-1922 1922-1923 1923-1924 1924-1925 1925-1926 1926-1927 1927-1928 1928-1929 1929-1930 1930-1931 1931-1932 1932-1933 1933-1934 1934-1935 1935-1936 1936-1937 1937-1938 1938-1939 1939-1940 1940-1941 1941-1942 1942-1943 1943-1944 1944-1945 1945-1946 1946-1947 1947-1948 1948-1949 1949-1950 1950-1951 1951-1952 1952-1953 1953-1954 1954-1955 1955-1956 1956-1957 1957-1958 1958-1959 1959-1960 1960-1961 1961-1962 1962-1963 1963-1964 1964-1965 1965-1966 1966-1967 1967-1968 1968-1969 1969-1970 1970-1971 1971-1972 1972-1973 1973-1974 1974-1975 1975-1976 1976-1977 1977-1978 1978-1979 1979-1980 1980-1981 1981-1982 1982-1983 1983-1984 1984-1985 1985-1986 1986-1987 1987-1988 1988-1989 1989-1990 1990-1991 1991-1992 1992-1993 1993-1994 1994-1995 1995-1996 1996-1997 1997-1998 1998-1999 1999-2000 2000-2001 2001-2002 2002-2003 2003-2004 2004-2005 2005-2006 2006-2007 2007-2008 2008-2009 2009-2010 2010-2011 2011-2012 2012-2013 2013-2014 2014-2015 2015-2016 2016-2017 2017-2018 2018-2019 2019-2020 2020-2021 2021-2022 2022-2023 2023-2024 2024-2025 2025-2026 2026-2027 2027-2028 2028-2029 2029-2030 2030-2031 2031-2032 2032-2033 2033-2034 2034-2035 2035-2036 2036-2037 2037-2038 2038-2039 2039-2040 2040-2041 2041-2042 2042-2043 2043-2044 2044-2045 2045-2046 2046-2047 2047-2048 2048-2049 2049-2050 2050-2051 2051-2052 2052-2053 2053-2054 2054-2055 2055-2056 2056-2057 2057-2058 2058-2059 2059-2060 2060-2061 2061-2062 2062-2063 2063-2064 2064-2065 2065-2066 2066-2067 2067-2068 2068-2069 2069-2070 2070-2071 2071-2072 2072-2073 2073-2074 2074-2075 2075-2076 2076-2077 2077-2078 2078-2079 2079-2080 2080-2081 2081-2082 2082-2083 2083-2084 2084-2085 2085-2086 2086-2087 2087-2088 2088-2089 2089-2090 2090-2091 2091-2092 2092-2093 2093-2094 2094-2095 2095-2096 2096-2097 2097-2098 2098-2099 2099-2100 2100-2101 2101-2102 2102-2103 2103-2104 2104-2105 2105-2106 2106-2107 2107-2108 2108-2109 2109-2110 2110-2111 2111-2112 2112-2113 2113-2114 2114-2115 2115-2116 2116-2117 2117-2118 2118-2119 2119-2120 2120-2121 2121-2122 2122-2123 2123-2124 2124-2125 2125-2126 2126-2127 2127-2128 2128-2129 2129-2130 2130-2131 2131-2132 2132-2133 2133-2134 2134-2135 2135-2136 2136-2137 2137-2138 2138-2139 2139-2140 2140-2141 2141-2142 2142-2143 2143-2144 2144-2145 2145-2146 2146-2147 2147-2148 2148-2149 2149-2150 2150-2151 2151-2152 2152-2153 2153-2154 2154-2155 2155-2156 2156-2157 2157-2158 2158-2159 2159-2160 2160-2161 2161-2162 2162-2163 2163-2164 2164-2165 2165-2166 2166-2167 2167-2168 2168-2169 2169-2170 2170-2171 2171-2172 2172-2173 2173-2174 2174-2175 2175-2176 2176-2177 2177-2178 2178-2179 2179-2180 2180-2181 2181-2182 2182-2183 2183-2184 2184-2185 2185-2186 2186-2187 2187-2188 2188-2189 2189-2190 2190-2191 2191-2192 2192-2193 2193-2194 2194-2195 2195-2196 2196-2197 2197-2198 2198-2199 2199-2200 2200-2201 2201-2202 2202-2203 2203-2204 2204-2205 2205-2206 2206-2207 2207-2208 2208-2209 2209-2210 2210-2211 2211-2212 2212-2213 2213-2214 2214-2215 2215-2216 2216-2217 2217-2218 2218-2219 2219-2220 2220-2221 2221-2222 2222-2223 2223-2224 2224-2225 2225-2226 2226-2227 2227-2228 2228-2229 2229-2230 2230-2231 2231-2232 2232-2233 2233-2234 2234-2235 2235-2236 2236-2237 2237-2238 2238-2239 2239-2240 2240-2241 2241-2242 2242-2243 2243-2244 2244-2245 2245-2246 2246-2247 2247-2248 2248-2249 2249-2250 2250-2251 2251-2252 2252-2253 2253-2254 2254-2255 2255-2256 2256-2257 2257-2258 2258-2259 2259-2260 2260-2261 2261-2262 2262-2263 2263-2264 2264-2265 2265-2266 2266-2267 2267-2268 2268-2269 2269-2270 2270-2271 2271-2272 2272-2273 2273-2274 2274-2275 2275-2276 2276-2277 2277-2278 2278-2279 2279-2280 2280-2281 2281-2282 2282-2283 2283-2284 2284-2285 2285-2286 2286-2287 2287-2288 2288-2289 2289-2290 2290-2291 2291-2292 2292-2293 2293-2294 2294-2295 2295-2296 2296-2297 2297-2298 2298-2299 2

[illegible][illegible]
$$10^2 \text{ } \mu\text{m} \times 10^2 \text{ } \mu\text{m} \quad \text{A } 10 \text{ } \mu\text{m} \quad \text{C } 10^2 \text{ } \mu\text{m} \times 10^2 \text{ } \mu\text{m} \times 10^2 \text{ } \mu\text{m}$$

Ժ դարի քաղաք.

Եւ նստաւ Սողոմոն ետղաթ թախարն եւ վէդիրին հրամայեաց Դէմէտիտինն, թէ դու ձախ գէհն կաց, եւ Քարիմատինն՝ աջ գէհն. մարմնսուրք եւ քաջքն յառջնեանն...

Դէմէտիտանն կանչեց. նաչ ինձ ինչեցաւ, թէ տեղանդք պատասեցան ի նարաչ ահեղ ձախէն...

(Հանդ. տմս. էջ 39)

Կ. Աղրամաւրցու «լուսամած»-ը

.. Ու պարծեցայ, թէ զՍողոմոնի վեդիրն Ամիրաթ բժրեմ ստաշի իմ թաղաւրին: Կանչեցի եւ խոսեցեցայ ի հեծերն տանելով, թէ դաչլ սք չուզեմ, քալց գլեղ Ամիրաթ. եկ դի տեսցար գիրար: Եւ նաչ եւս գոչեաց ահեղագոշ ձախին եւ ինձ աչնպէս թուեց, թէ՛ երկինքն պատասեցաւ եւ փլաւ ի վերս իմ:

(Գիրք պատմ. որ կոչի Պղնձէ քաղաք, Կ. Պոլիս, 1820 թ. էջ 22—23)

«Լուսամծերիս» սովորաբար, համբուժում կամ կրկնաթում են (հաղվագեց) սկզբնագիրքը. հիմնական զանազանությունը գեղարվեստականությունը է սպասվում, իսկ այստեղ քաղաքի մասին խմբագրություններ են՝ տարբեր պարզվարներով Ամիրաթ—Դէմէտիտ, Քարիմատին: Մնում է համատար, որ Գ. Աղթամարցին մշակել է Աստուծո Անեցու թարգմանությունը. աչք է պատճառը. որ երկու խմբագրությունների տրձակ բաժինները համախառնված են միմյանց: Քանի դեռ «Պղնձէ քաղաքի» բաղգատական ընդհանրացնող տեքստ գոյություն չունի, գծվար է բարձր հարցերը սպասել քննության ենթարկել¹⁸:

Հիշյալ հայկական երեք խմբագրությունները երկու արարական բնագիր են վկայում, որոնք, գուցե եւ, տարբեր միջավայրերում ձևավորված պատումներ են եղել:

Այսպիսով, հայերենում գոյություն ունի երկու թարգմանություն արարերենից՝ X եւ XIII դդ. եւ մեկ գեղարվեստական մշակում (հատկապես «աղբերի» կամ «կաթանների» համավածներում): Իսկ սյուժեի բնագրային մերձության ու պատումների առումով ունենք երկու խմբագրություն՝ համառոտ եւ ընդարձակ:

* * *

«Պղնձէ քաղաքի» պատմությունը երկու պատումներով թարգմանվել է նաև վրացերեն: Վրաց բանասիրության մեջ անցյալակի գիտություններ միայն կարելի է դանել այս «պատմությունը» վերաբերող հարցերի շուրջ: Միայն պրոֆ. Կ. Կեկելիձեն է գիտական հարցադրում կատարել, սակայն, չունենալով ուղղակի վկայություններ տեքստի թարգմանության մասնակի, լեզվի ու միջոցի մասին պարագաների մասին, մեծարդր պրոֆեսորը սահմանափակվել է հարցադրմամբ:

Բանասեր Ալ. Խախաձեղի լինելը 1901 թ. իր դրագորանին պատկանող XVIII դարի վրացերեն մի դրչադրից ուսերեն թարգմանությամբ հրատարակեց «Պղնձէ քաղաքի» պատմության կամ վրացերեն՝ Նժողեքնձոքլոթոթոթի տեքստը¹⁹: Հրատարակիչը կուհեկ էր, որ «Համալսարան հայերենից թարգ-

¹⁸ Այժմ հայերեն են երևումից ազելի դրչադրեր եւ տասներակն անց հրատարակություններ հաղագրներ են՝ 1708, 1709, 1731, 1749, 1792 թթ. հրատարակությունները:

¹⁹ Х а х а н о в А. Я. С., Очерки по ист. груз. словесности, вып. III, М., 1901 г., стр. 162—169.

մանված էլիքնի», բայց, որովհետև ձևերի տակ փաստեր չի սենցել՝ միտքը կիսավարտ էլ թագել է։ Ավելի ուշ հայտնի գործով, որ վրաց մտտենագրության մեջ պահպանվել է «Պատմութեան» շափածո օրինակը²⁰։ Պրոֆ. Կ. Կելեկիձեն նորահայտ այս պատումը հախանաշվելու հրատարակության հետ համեմատելիս համոզմունք հայտնեց, որ «գործ ունենք երկու տարրեր պատումների հետ»²¹։ Քանի որ նրանցից մեկը լրիվ շափածո է, նշենք արձակ բաժնի հետ ունեցած մի բանի տարրերություններ.

Ըստ արձակի (հախանաշվ.)   Ըստ շափածոյի (S—101)

ա) Պատմութեանն սկսվում է Սողոմոնի «մատանհարած» (մահրած) դեմքի որոնելու ցանկությունը	... Պղնձե քաղաքի որոնմամբ
բ) Հանապարհվում են 100 ազատվ	... 1000 ազատվ
գ) Սողոմոնի զորավարը կրում է Ամիրան անունը	... Դէմեդիս
դ) Մինչ Պղնձե քաղաք 40 օրվա ճամփա է	... 12 օրվա
ե) Հիշվում է հաբարու (?) երկիր	... չկա

և այլն։

Ինչպես երևում է, իրոք երկու պատումներ են, որոնց, հայկական դուքս հեղափոխության համաձայն²², այսուհետ կոչելու ենք համառոտ և ընդարձակ նախ ընդարձակ տարրերակի մասին։

Հախանաշվելու նկարագրության համաձայն, նրա ձևերի տակ եղած զրբ-լագիր ժողովածուն բացի «Պղնձե քաղաքի» պատմությունից ամփոփել է նաև «Հարցմունք աղջկան ընդ մանկան», «Թմաստութիւնք եփկարայ»-ն։ Ջեապիրը XVIII դարի գրչություն է եղել։ Հիշյալ երեք պատմություններից «Թմաստութիւնք եփկարայ» խրատականը թարգմանվել է հայերենից՝ XVIII դարում, «Հարցմունք աղջկան ընդ մանկան»-ի վրացական խմբագրությունները սակավին առումնասիրված չեն, բայց հախանաշված տպագրությամբ, սույն ժողովածուում դեռևս չի տպագրվում է հայերենից, իսկ Թեյմուրազ արքայի թարգմանությունը՝ հունարենից (հիշատակագրության համաձայն)։ Կրկնակի թարգմանությունները վրաց գրականության մեջ համախ են պատահում, որի լավագույն վկայությունն է Պետրիժու «Մեկնությունների» վերաթարգմանությունը հայերենից²³։

«Պղնձե քաղաքի» վրաց ընդարձակ խմբագրությունը նույնպես, ի թիվս հիշյալների, թարգմանություն է հայերենից։ Ճիշտ է, վրացական տեքստի շատ մասնակի տարրերություններ տալիս են տվել աղբյուրին բանահյուսության մեջ նրանց բացատրությունը որոնելու, այնուամենայնիվ՝ հայկական սկզբնաղբյուրը կանխում է որևէ վերաթարգմանություն։

²⁰ Քր. Ջեա. Խնտ. S—101:

²¹ Գ. Գ. ԿՈՎՅԱՆՈՎ, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, էջ 242:

²² Թախուման քննությունը տես հաջորդ էջերում:

²³ Անտոն Ա Կաթողիկոսը շատ կանխեց այս երկուքի, աղբյուրն XVIII դարում շատ երկեր կրկնակի թարգմանություն կունենալին:

րանի որ Խախանաշփրու նշված գրչագրի տեղն ու վիճակը մեզ հայտնի չէ, և «Պղնձէ քաղաքի» պատմությունը թարգմանել է բառացի, ուստի տերատուրանական մեքերությունը կհասարենք սուսերենից:

Был в городе Багдаде царь, по имени Абдумелик. Раз он собрал на площади народ и мудрецов и просил их поведать как Соломон властвовал над дьяволами. Выступил из толпы один визир и сказал: «Могучий и славный царь, есть некий купеческий сын, который сказал: «Я был на Селави²⁴, сорок дней и ночей блуждал по морю и, когда поднялись на одну высокую гору, нашли там черных безобразных людей, которые нас приветствовали и взяли сначала к себе, а через три дня на рыбную ловлю, закинули неводь и вытащили из моря кувшин с свищовую печатью Соломона.

Կայր ի Պաղատա քաղաքն խալիֆայ մի, որում անունն էր Աբդումելիք-ար մի ի մեջտան իջաւ՝ ժողովեց զիր մեծամեծքն, եհարց վասն Սողոմոնի, թէ որպէս հրաման ատելք ի վերա զիւայն: Նստաջ երեկ ամիրան և տապ. «Հզօր և մեծ խալիֆայ», կայ մարդ մի, որի է վաճառականի և տապ, թէ ես գնացի ի սելիկիայ կղզին և մարտիցար ի ծովին և որ, և ապա ելաք ի լիտան մի բարձր, և ամենեին ոչ հանաչեցար զանդին և տեսար մարդիկ սև, և աչրագեմ, բարե ամին և ապաւն քղմեզ ի առնես խրեանց: Եւ կայար Պ օր եւ ելեալ քաղցին ի ծովն ի յորս և ապաւն քղմեզ ի հետս խրեանց, արկին զգործին և կալան շատ ծուկ և ի հետ ձկանց բերին կամ մի արձիւնով, մասնեհարամ Սողոմոնի մօհրովն:

Համադրվող պատումների բացահայտ նախադրյալներ չունի այլ բացատրություն, քան վրացերենի՝ հայերենից թարգմանված լինելը, ինչպես նկատել էր Ա. Խախանաշփրին. «ամենայն հավանականությամբ հայերենից է թարգմանված»²⁵: Հարցի այս կողմն սպառված համարելով, այժմ քննենք վրացական պատումում եղած «ինքնությունները», որ կարող են այլ բան վկայել: Խախանաշփրին փորձել է մեկնել Խաբեծ տեղանունը, բայց քանի որ հնարավոր չէ՝ հարցականի տակ է գրել: Ահա այդ նախադրատվյալներ.

...В числе 2000 всадников были они в страну Харебу.

Եւ գնացին ԲՌ ձիավորօքն ի շնն և անշնն ի ներս: Եւ հասին [մ]անմար, գաղնակ աշխարհն...

Նրա տարածված էր Այս գեղրում, բնականտար, սխալ թույլ տվողը Խախանաշփրին է սխալ ընթերցել տեքստը, կամ թարգմանելը: Բայց ըստ էության՝ Խաբեծ > Խարաբա > Է, Է ք սխալ, Է, Է ք բառացի՝ ամերակ: Թյարթիմա-յությունը բառի իրեն տեղանուն ընկալելն է: Փրական վրացերենով կլինեք լա Ֆջոճքս օռնճքսլս խջջսճս, իսկ Խարաբա—ձեռնածոն պարտկերենի տղիցությունը հախ՝ խոտակցության, ապա մասամբ գրական լեզու, մասամբ բան է:

Երկրորդ նման երևույթը կատրված է Ամիրան—օմնոմնո անմնանական հետ-

²⁴ «Հաղար ու մի գիշերներ»-ում այս տեղամբ է հաղթած Միսրիկո կղզին:

²⁵ Նշվ. աշխ., էջ 162, ծան. 1:

Я, обессиленный, бежал, но Амиран погнался, по приказанию Соломона, за мною и схватил меня. Я просил Амира́на защитить меня пред Соломоном. Связали меня свинцовыми и железными цепями, взвалили на меня каменные колонны и подняли на эту гору...

Փախեալ ես, և Ամիրաֆն անկաւ ի վերս իմ. ես առայլ գԱմիրաֆն, երգմենեցոյանեմ գրեզ յառաւում կենդանին, որ տանիս զիս առաջի Սողոմոնի արքային քաղանանել շատա, որ և տարաւ յետոյ, եւ ետ բերել զայս քարէ սինա և զհտանեալս զիս առաւ երկաթ և արծիւ և պղինձ և հրամարեալս Ամիրաֆին, որ շաղկեալս զիս քարովս և երկր յայտ լետաւ որ կու տեսանէր:

Արգեն նշել ենք, որ հախանաշփելին առանձնապէս ծանոթութեաներով ի սփռել տերտեր, բայց Ամիրան անփոփոխ առաջանքն առեւ աշուղիսի հզում է կատարում. «герой грузинской сказки». Հետեւաբար այս Ամիրանը նույնացնում է վրացական «Շղթաշակալ Ամիրան»-ի հետ, մինչդէռ հայկական պատմում Ամիրաֆ է: Անկասկած Ամիրաֆն աւ Ամիրանը («Պղնձ, քաղաքի» տերտերում) նույնն էն: Մեր կարծիքով երկու հանգամանք է պայմանավորել Ամիրաֆ-ի Ամիրան. գ) առաջ, ա) վրաց նախախաղաղի գրչութեամբ «թ»-ն և «ն»-ն հեշտութեամբ կարող են շփոթվել միմյանց, մանավանդ եթե գրչութեանը ազդարտված է: Այս գեղարւմ, բնականաբար, սխալ թույլ տվողը հախանաշփելու ձևերի առեւ եղած ձեւապարի գրիչն է, որ, տրամաբանապէս, ժողովածուն կազմելիս սխալ է քննիւրցել նախախաղաղի օրինակը. ուրեմն՝ X^{VI}III դարում գոյություն է ունեցել «Պղնձ, քաղաքի» այլ օրինակ եւ, բ) Հիշյալ հատվածի բովանդակութեանը (մանավանդ շղթաշակելը) արդարեւ նման է վրաց «Ամիրանի» պատմութեանը: Այստեղ մերձութեանը ուղած գրչին կամ նույնիսկ թարգմանչին հեշտութեամբ կարող էր գաղթականացնել: Մինչդէռ ստուգարանութեամբ Ամիրան տնձնանանք, համարաբար, պետք է ասել, Միհր, Մհեր, Ահրիման և այլ հերոսապատում անձանց հետ, իսկ Ամիրաֆը՝ Ամիրի:

Վրացագետները մինչև այսօր բանավիճում են «Ամիրանի» գրական մշակումից հետո (Ամիրանյաթեջանիանի) ժողովրդական բանաստեղծութեան անցնելու և հակառակի շուրջ: «Պղնձ, քաղաքի» պատմութեանը ձեւավորվել է անկախ վրացերենից և վրաստանից շատ հետո, ուրեմն «Ամիրանի» որոշ սյուժեակն գծեր պետք է արեւելյան գրականութեան մեջ գնալով: Հետեւաբար, նշած հատվածը գրականութեան մեջ ժողովրդական բանահյուսութեանից XII—XIII դարերում «ափանդութեան» մատրի տարացույց է:

Անցնենք համառոտ (շափածո) պատմւմին:

«Պատմութեան» տպաւորը նշում է, որ «ամձագը ոյս ճաթձաձի, լըլըս լըլըսը գաձոտձըլըլը»²⁶ (որձոտ էր պատմված, որդ՝ բանաստեղծութեամբ շարադրեալ), այլ կերպ՝ վրաց գրականութեան մեջ գոյութեան է ունեցել «Նաձիլընձիս-ձալաթիանի»-ի համառոտ պատմւմ, որ և հետագայում վերածվել է շափածոյի: Պրոֆ. Կ. Կիկելիձեն այդ կատարելութեամբ գրում է. «այն արձակ թարգմանութեանը, որ հետագայում շափածոյի են վերածել, բարոյիս այլ է եղել, քան հախանաշփելու (թարգմանածը)»²⁷. իսկ թե ո՞ր լեզվի

²⁶ Թբիլ. Հեռ. իմաս. V — 101, էջ 35ա

²⁷ Ե. ՆՈՅԵԼՈՅԵ, մեղու յարտըլը թիւրքոյի լեզու, 11², էջ 342:

է թարգմանվել, ե՞րբ, ինչո՞ւ երկու տարբեր պատումներով՝ վրաց բանասիրությանը դեռ հայանի չէ։ Պրոֆ. Կ. Կեկելիձեն շարունակում է. «ս՛վ է շափածոյի վերածել այս անժամոյի պատումը (խոսքը վերաբերում է համառոտին — Պ. Մ.)՝ չգիտենք, ոչ էլ այն դիտենք, թե ով կամ երբ փոխադրեց արձակ պատումները մեր պոսկանությունը։ Այս հարցադրումների մեծ մասին կարելի է պատասխանել՝ վրաց շափածո պատումը հայկական համարում խմբադրության հետ համադրելով։

Վերևում նշեցինք, որ հայկական տարբերակները սոսկ զեղարվեստականությունը չէ որ զանազանվում են միմյանցից, այլ նաև՝ կառուցվածքով և անձնանուններով։ Նրանց հարաբերությունը պարզելու համար բաղդատենք մի քանի հատված։

Համառոտ

Կայր խալիֆա մի ի Պաղատա քաղաք, եւ ասէին տնուն նորա Աստուղ Ազիզ։ Աւր մի ելաւ քառ սովորութեան իւրոյ եւ խաղայր ի մոյստանն։ Եւ երեկ զիւր մեծամեծքն, եհարց փանւ Սամարդ մի եւ ասեն զտնուն նորա Դալիֆ. երեկ եւ ծաւր էամ խալիֆային եւ ասէ. հզար խալիֆա, քաղաք մի կայ ի հիւսիսոյ գէհն, անուն նարայ, Պղնձէ քաղաք. մաւտ ի ան քաղաքն են ան դեքն, որ Սողոմոն ի կժերն էամ եւ արեւմտով գրերան կալաւ եւ մատնէհարեց։

Կոչեց խալիֆան զԱմիր Մուսին եւ ասէ. եկ գնա, գիտ զան գեքն, որ Սողոմոն զնդանել է։

Ասէ Ամիր Մուսին. Ոչ գիտեմ գճանապարհն եւ կարգացել եմ գրով։

Ասէ խալիֆան. Հալեար մն կայ ի քաղաքս. նա գիտէ գճանապարհն. հետ քեզ առ եւ գնա...

Կամ

Եւ խուճար էի. մաւոյ ի կուռքն եւ ի խաւար հանի. ասացի թէ մենք աւսնուք զնորա կարողութիւն եւ տանք մեր հեծեցիս։ Զարժամ լսեց զայն թագաւորն, ուրախացաւ եւ զելլին ծեծեց եւ արատ սեղծ պատասխանի. Ասա.

Մեղարձակ

Կայր ի Բաղդադ քաղաք խալիֆայ որում էր Սըլէ Մելիք (անուն)։ Օր մի իշաւ ի մէջան, ժողովեաց զիւր մեծամեծքն, եհարց փանւ Սողոմոն արքային. թէ որպէ՞ս ասնէք հրաման ի վերայ գիւացն։

Յարաջ եկաւ ոմիրա մի եւ ասաց. հզոր եւ մեծ խալիֆայ, տեսի այր մի որպի մեծ վաճառականի, ասաց թէ ես գնացի ի Սելիվեայ կղզին. ի ծովին մոյսրեցաք քառասուն օր, լիտոյ եկաք ի լեառն մի բարձր որ ամենեւին ոչ ճանաչեաք գանգին. տեսաք մարդիկք սեւ, ալլաղէմ. բարեւ տըլին եւ տարան ի տունս իւրեանց, կացաք անդ երեք օր, ի ծովն յորս գնացին. եւ տարան զմեզ ի հետ, արկին զգործիսն ի չարն եւ բազում ձուկն բռնեցին. եւ ի հետ ձկանցն բերին կուժ մի արձիւձով մատնէհարած Սողոմոնի մատնէհարով. բացին զկուժն, ելաւ սեւամոխ, բարձրացաւ յօդս, եղև կերպարան զիշտտեսի մարդոյ։

Եւ պարծեցայ թէ քղՍողոմոնի վեպիւն զԱմիրաթի բերեմ առաջի իմ պարանին, կանչեցի եւ խառնեցայ ի հեծելն ասելով. թէ զայլ որ չուլեմ բաց գլեզ Ամիրաթ. եկ զի տեսաք զիրար եւ նա եւ գոչեաց ահեղազն։

թէ դու (առ) իս ոչ գաս, ես առ քիզ ձայնիւ. և ինձ թվեաց աշխատէա, թէ
գամ: Երկինքն պատուեցաւ և փշաւ ի վերա

Գնաց և առաց Սողոմոնին. իմ, բեկեցաւ մէջք մեր հեծելին ի
ն. Սողոմոն թաղաւորն աջողցաւ սասաիկ ձայնէ նորա և երբ խառնե-
և երեք քուք և զամէն հաւքեց: և ցաք ամենքս, թաշունքն շքտային մեղ
Սողոմոն աջողցաւ ի մէկայլ գէհէն և աշք բանալ, գաղսմեքն և սողունքն
զազանաց հրամայեաց, որ երկու բա- ապշեցուցին զմեզ և բաղումք մեր դո-
ծին եղան. կէսն ի աջ և կէսն ի ձախ. րացն մեռաւ, ապա առաք Ամիրամբն
և թաշնացն հրամայեաց, որ ի աւելիցն յերար Զ ժամ, կովեցուք մինչ որ
ի վար կովէին, և նստաւ Սողոմոն ձանձրացաք երկուսս... (Գիրք Պատ-
եաղութ թախտն և վեղիրն հրամա- մութեան որ կոչի Պղնձե քաղաք,
յեաց Դեմեախանին, թէ... 1792 թ., էջ 1—2):

Անշտ աշխատին է նաեւ վրացական պատումների տարբերությունը մի-
մյանից հարարերմամբ: Այժմ մնում է համեմատել հայկական ու վրացական
«համառոտ» պատումները²⁸:

Վրաց. համառոտ

Հայկ. համառոտ

(շափածո)

- ա) Ակաժում է Պղնձե քաղաքի սրուն- նույնն է (հմմ. նախորդ մեջբերումք)
մամբ, ապա՝ դեկրի: Եւայնն է (առէ հաշիւսրն. պիտի հեա
բ) Զոնապարհում է 1000 ուղտ՝ մեզ հազար ուղա, որ զջուրն տանի,
ջուր կրելու և հազար՝ հաց²⁹: հազար ուղա, որ զապրանք տանի)
գ) Զորավարի անունն է Դեմեախան նույնն է (տե՛ս վերևի հատվածք):

Կան նաեւ շատ այլ քննահանրութեաներ:

Անկատկած նույն խմբագրությունն է, նույն պատումը: Մենք հնարավոր-
ություն չունենք լեզվական հարարերում կատարելու, քանի որ տառչած հայտ-
նի է վրացական համառոտ պատումի շափածո տեքստը միայն: Մեր նպատակն
է պարզել և՛ որ է վրացերենի թարգմանիչ այս տարբերակը և հնարավոր ինչ
լեզվից: Հայերենը, ինչպես վերևում տեսանք, թարգմանիչ է X դարի վերջերին
«ի որար լեզուէ»: Ինչ վերաբերում է վրացերենին, ապա զեժմար է կոսահեւ ան-
միջական փոխադրություն է արարերենից, ինչ հայերենի միջնորդավորմամբ:
Վերջինիս օգտին խոսող մի փոքրիկ փաստարկ կա միայն. վրացական տեքս-
տում կարդում ենք.

ეს ტაბლად იყო იონია მეფისა ხელმწიფისა...

Երեկ հաշիւսրն և կարգաց: և էր պրած յունէսն գրով.

նա մեկնեց յունէսն ի տաճիկ լեզու...

Վրաց մատենագրության մեջ հույները կոչվում են՝ ծերծցն-ներ, մինչդեռ
այստեղ՝ Իոն- է: Արարները նույնպես հույներին յուն են անվանում (Հունու-
տան — اليونان, հունարեն-հունական — ἑλληνική): Բացառված չէ բուռն

²⁸ Հայվածք շտեքսերանելու նկատառմով բառացի ընթ. գիտում:

²⁹ ატახი ვარჯი ატლები წყალი რომ იჭა ზიდგესა, ათასი საკმელის მზიდგეთი იართს რომ
ფამგირღება. (S—101, էջ 37a):

անմիջական փոխանցումը արարքերինից (այդ դեպքում անմիջական թարգմանություն է), բայց, մեր կարծիքով, ավելի հավանական է հայերենի լայն > օւն գառնալը, մասնավորապես այսպիսի հնչյունափոխության բաղձաթիվ օրինաչափ գեղերը ունենալ: Նույնքան բարդ է և ժամանակի հարցը. բանասեր Պավլի Լնգորսզլան իր հաղար էջանոց «Յոլոնջո մեռնեւլը» (1954 թ.) աշխատության մեջ ահադ. Ն. Մասին, Կ. Կեկելիձեն և պրոֆ. Իլ. Արուլաձենի պահանջումն ու գիտական մեղադրանքներ է ներկայացնում՝ նրանց այն պարզ տեսակետի համար, որ Տալքի ու Կդարբքի հայ բնակչությանը որոշ մասը VIII դարից սկսած վրացախոս է դառնում (ապացույց՝ Իլ. Արուլաձեի հրատարակած հայերենի վարքագրական երկերը՝ վրացախոս հայերի կողմից թարգմանված): Մենք չենք վկայություններ վրաց թաղավոր Բադրատ IV-ի (XI դ.) հրովարտակը Միջնաձորի ու տանուտերերի մասին (վրացերենում այդպես էլ կոչված են), ոչ էլ նվառաթիոս Բայխուսի կտակը (1059 թ.)³⁰, բայց «Յոլոնջո մեռնեւլը»-ի հեղինակը ի՞նչ կասեր Դավիթ Կուրուպաղատի «Պղնձե քաղաքի» պատմության «առաջի թաղաւորացն և իշխանացն» արարքերինից հայերեն թարգմանելու պատվերի մասին:

Մինչև «Պղնձե քաղաքի» և այդ շարի մյուս գրույցների այս նոր խմբագրության հայանաբերումը Տալքի բարրատվ մեզ հայտնի էին երկու նախաժախտ նախադասություններ (Միքայել Մոդրեկելու «Շարակնոցի» և Հիպոլիտի «Մեկնութիւն երգ-երգացի» վրացերեն թարգմանության հիշատակագրության ներսում)³¹: իսկ այժմ պարզվում է, որ Տալքի հայաց բարրատը X դարում ոչ միայն չէր մահացել, այլև մշակմամբ հասել էր դրական լեզվի կարողության:

Վերադառնանք թարգմանության ժամանակի հարցին:

Վրաստանի պատմության մեջ այնքան նշանավոր Դավիթ Կուրուպաղատը (պահառ ստեղծություն շունի նաև հայաց պատմությանը), կարող էր արարքերինից հայերեն թարգմանել տալ, իսկ վրացերեն՝ ոչ: Մեզ թվում է, որ չէր կարող. դեռևս VIII դարից սկսած վրաց մշակույթի զարգացման օջախներ են դառնում Նանձթան, Օփիդը, Արտանուշը, Շաութերդը և այլն: Այս շրջաններից նույնիսկ բյուզանդական դրական երևույթներին արձագանքող վրաց մտավորականները հազիվ թե անհաղորդ լինեին Կուրուպաղատի արարների գրական կյանքին գոնե: Միթե վրացերենը Կուրուպաղատի համար «ընտանի» լեզու չէր ընդ ազատ՝ «Պղնձե քաղաքի» հայերեն այս թարգմանությունը, ըստ երևույթին, XII դարում գառնում է ստիպվ հայտնի (գուցե և անհայտ, որովհետև մինչև հիմա եղակի դժգոհում է հայտնի), այլապես Առաքել Անեցուն հարկ չէր լինի վերաթարգմանել արարքերինից: Մեզ թվում է արարական բնագրի այս խմբագրությունը ևս X—XI դարերից ոչ շատ ուշ մտադրության է արվել, կամ տեղի է ավել նոր՝ ընդարձակ պատումի, որ հասել է մեզ: Այն արդարացի է մեր պատճառաբանությանը. ուրեմն «ՆՅՈՂԵՆԾՈՆՅՈՂԵՆԾՈՆ»-ն վրաց գրականության պես է մուտք գործել Դավիթ Կուրուպաղատի օրոք կամ նրան մերձ շրջանում: Քանի դեռ չափածու վերածուղի տրամադրության տակ եղած վրացական տեքստը հայտնի չէ, դժվար է վերջնական խոսք տանել այս մասին³²:

³⁰ Հ. Բարթիկյանի շնորհակալ հրատարակչությանը, Բաների Մատենադարանի, № 5, էջ 393—430:

³¹ Այս մասին տե՛ս Ի. Արուլաձեի արձեքավոր հոդվածը («Բաների մատենագրության», № 4, էջ 35—42):

³² Դավիթ Կուրուպաղատի թաղավորության արարքերից սկսվում է վրաց մատենագրության զարգացման երկրորդ շրջանը՝ կապված վրաստանի սոցիալ-տնտեսական ու պետական առաջ-

Ինչ վերաբերում է ամբողջական «Պղնձե քաղաքի» չափածույի վերածելուն, ապա բանաստեղծը մի աստիճանի գեղարվեստական շնորհ չի ունեցել. ամենից չափազանցված է «Լադրենաժուրի» նմանվելու միամիտ ցանկությունը: Տվյալ գեղարվեստական նկատի ունենալ ոչ թե 16 վանկյա շարք (որի գերախցանից միջնադարյան վրացի քիչ բանաստեղծներ կարողացան ազատվել), այլև պատմական ոճը, մասնատույն «ամբամիտի», գեղարվեստական հետաքննությունը և այլն: Այսպես, օրինակ, վերնադրում է. «եթա ամի՞ր մոսց ըա ծերի անդուլա ըա ըա-լուց ֆազիդնց յալալիս անձե՞րալ»՝ ճիշտ «Լադրենաժուրի» սով: Երբեմն նույնությամբ են գործածվում Շախա Մուսախանյան, Էդիսխանյան, Եղմախանյան... մեծածաղկ, շեքի, մոլլախան: Բանաստեղծը քաղածանաթ է նաև Միսթուսա «Շահ-նամի»-ն, հաժանաբար վրացական պատմաներով, որով կարելի է բացատրել «Քուրան»-ի գործածումը տեքստում:

Տեղի մարգալիտի լաճախա Տեղի մարտ
 Գիտա Տեղի մարտ:
 Բա ղեղաքիս ինքնուրույն, Բա ղեղա Բա ղեղա
 Գիտա Տեղի մարտ,
 Բա ղեղա ղեղա ղեղա Բա ղեղա ղեղա
 Գիտա ղեղա մարտ,
 Բա ղեղա ղեղա ղեղա ղեղա ղեղա
 Գիտա ղեղա մարտ

Չափածույի ստեղծման ժամանակի հարցը կապված չի հարուցում. արձակ պատմությունները չափածու դարձնելու օրադրույթն ստեղծվեց XVII—XVIII դարերում՝ մասամբ «Լադրենաժուրի» և մասամբ՝ պարսից գրականության ազդեցությամբ: S—101 ձևագրի պրակտիկ ավելիները ճիշտ XVIII դար էլ վերաբերում են: Թե ով էր պատմությանն առաջադրող՝ չգիտենք:

Այսպիսով, «Պղնձե քաղաքի» պատմությունը հայ և վրաց գրականության մեջ հայտնի է երկու պատմությունով՝ համառոտ և ընդարձակ, ըստ որում վրացերեն ընդարձակ խմբագրությունը թարգմանված է XVIII դարի հայկական հնամիտ հրատարակություններից, իսկ համառոտը՝ X դարում, նույն սկզբնաղբյուրից կամ Դավիթ Կուրաթուղտաի պատմությամբ «ի հայ լեզու» թարգմանվածի միջնորդությամբ:

«Պղնձե քաղաքի» պատմությունը, տակավին չուսումնասիրված մի հուշարձան է հայ-վրացական գրական փոխհարաբերությունների մասին: Պարզվում է, որ X դարի հայ-վրացական մշակութային մերձությունը չի ստեղծել դեռ վարդապետական բնույթի երկերի թարգմանությամբ, ինչպես մինչև այժմ կարծում էին, այլ թափանցել է նաև աշխարհիկ գրականության: Այլևս անհնդունիք է այն տեսությունը, թե Տաշրի շրջանում (և անհատաբար) գրական փոխանցումները հոգևորական նեղ շրջանի գործառնությունն արդյունք են եղել:

Ընթացի նոր գործունեության հետ վրաց բանասիրության մեջ հաստատված կարծիքի համաձայն, աշխարհիկ բովանդակության գրականության սկիզբ է համարվում (անկախ ազգային կամ թարգմանական լինելուց) XII դարի վերջը՝ Մուրգանի «Էլիս ու Բամին» սիրավեպի Մարգիս Թուրքիայի թարգմանությամբ: Ինչպես երևում է, միտ առաջադրում հարկ է դնել վերջնականապես տեսությունը, որովհետև «Պղնձե քաղաքի» պատմությունն ու այդ շարքի մյուս գրությունները և «աշխարհիկ են» է, եթե մեր թվագրումը ընդունվի, միտ երկու հարյուր տարով նախորդում են «Էլիս ու Բամին»:

ստակ, աշն էլ՝ խառնվել երկաթնադուխտի մեջ՝ պայթյունով բռնված։ Մեր բնած վտանգներից երկում է, որ մշակութային այդ կապերն անհամեմատ աճելի լայն ծավալ են ունեցել։

«Պղնձե քաղաքի» ուսումնասիրությունը կանխում է հայ-արարական և վրաց-արարական գրական կապերը մեկնող գիտնականների աշն կարծիքը, թե արարական խաղիֆայի քաղաքումից հետո արարալեզու գրականությանը հայերին ու վրացիներին անհաղորդ է դառնում։ Մեր հիշած պոպուլյարը նման հակառակն է ապացուցում։ XVII դարի վրաստանը ևս ընթացքաբար էր արածադրված Պարսկաստանի հանդեպ, մինչդեռ այդ չէր խանգարում Թեյմուրզադ արքային՝ «պարսից լեզվի քաղցրությունը» սիրելով, հետևել ու փոխադրել պարսկական գրականության նմուշներ։

«Պատմության Պղնձե քաղաքի» գրույցի ղեկավարական-բանասիրական տրժեքովորումը չի սպառնում իվարկվածով³³։ Միջնադարյան լավագույն քննարկականներ Մուսա Նուրնույին («Բանք յադապա անցաուր մեծափեան...» որ «ի Շահումազ ձայն» է գրված) և Մկրտիչ Նուպաշը ազդվել են նրանից, հատկապես «կաֆաներից» (սղբ)։ Անշուշտ, ղեկավարական լուրջ երկը միայն կարող էր միմյանցից բովական հեռու բանաստեղծների վրա ազդեցություն թողնել։

«Պղնձե քաղաքի» տեքստը մի շարք ուղղումներ է մտցնում արարական փոխառություններն հնչյունաբանական փոփոխման ու ժամանակի հարցերում (այդպիսի բառեր են, օրինակ, էլլի (թրք-արաբ-հայ.), թապիր, մօհր, սեհալար, մախաթը և այլն)։

«Պղնձե քաղաքի» հայերեն պատումները, բացի վրացերենից, թարգմանության սկզբնատեքստ դարձան նաև թուրքերենի համար, որ կատարված է հայաստան, 1706 թվին և «Թարգմանեալ է Նազուկ դասե Յովհաննէսէ» (Վիեննա, ձեռ. 988, էջ 105—164)։

33 Միջնադարյան աշխարհիկ լուսավորչականության համար ընդհանուր առմամբ կարևոր դեր է խաղում Մ. Խորենացուց հետո (փոփոխական հատվածներին վերաբերող նրա գիտադասիաներից) եկեղեցական գրականությունը դարձրել լուսավորչական աշխարհիկ լուսավորչական և նշանակալից հետ կապված ղեկավարական նոր ժանրերի ներածմամբ բացարձակապես և ունեցելով վերադարձական-փոխարանական ժանրը «հաջորդ սուրբ հերոս»-ի քննադատման և ամբողջականացման լուսավորչական ուղղության հետևանքներից։ Մինչդեռ X դարից, դուրս արարական խաղիֆայից հետո սկսված անտեսական-քաղաքական անգաղաքիքով պայթյունով բռնված, աշխարհիկ պատմությունները նորից են կենդանանում (անկախ ազգային ու թարգմանական բնույթից) և տարածմամբ լուրջ մասնագետ հայ եկեղեցական նշանավոր գործիչ-մատթարականներին։ Հովհան Ռոստոմյան Արխանտելի «Վերածականի» նմանությունը եկեղեցական վարդապետությունը (թե՛ որդեկան ելի) բաժանում է հինգ մասի, յուր շարժողուն աշն է ևս անուն շատ է բան ղեկավարի, որպես պատմական մարթնիկ քաղաքացի և զովհառ նույնի, համարիան ստեղծ, որ խեղադեմ է հանք և դարձնում անուն շատ, զի ի վեր քան ղեկավարիկ և քաղաքացի է դառնալիս դավաճ և նեղագիտ, որ բնառ է եղևալ։ Իսկ «Պղնձե քաղաքի» ու այս շարք մշտն գրույցները աճելի խառն են բնառ լուսավորչական «Իսկ երկրորդ, որ ամենեկիմ ստա, որպես ստեղծական գիտ քառ պատմության Արամադուկա և Հերմա, աշտակ և ի նոր Պղնձե լուսավոր և Շեռանքան և այլն՝ սոքադիտի, որ ամենեկիմ ստա են» (Յովհաննա Ռոստոմյանի «Հասարակ ի բանից խառնասիրայ», հրատ. Մ. Կալաֆուրյան, Մ. Արևշատյան, «Բաներ», № 3, էջ 378—379)։

П. М. МУРАДЯН

ОБ АРМЯНСКИХ И ГРУЗИНСКИХ ВЕРСИЯХ «СКАЗАНИЯ
О МЕДНОМ ГРАДЕ» И ИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ

(Р е з ю м е)

Раннесредневековое «Сказание о медном граде» в числе других индийских сказаний проникло через персидскую письменность в арабскую, а затем — армянскую и грузинскую литературу.

В 1958 году арменист Н. Акинян обнаружил и опубликовал неизвестную армянскую редакцию «Сказания о медном граде» («Андэс ам-сорэа», 1958, 1—4, стр. 21—48). В армянской литературе имеются три варианта данного сказания, но в двух основных редакциях: а) краткая, перевод X века (по заказу Давида Куропалата), б) расширенная (перевод Аракела Анци-Ширакаванци и версия, обработанная Гр. Ахтамарци).

Вследствие сводного изучения грузинского и армянского текстов этой истории выяснилось, что в древнегрузинской литературе также, соответственно армянскому, существуют две редакции:

а) Краткая—стихотворная (рук. S-101), первоначальный текст которой исходит из того же оригинала, что и армянская краткая редакция.

В настоящее время данная редакция сохранилась в единственном экземпляре, но уже в XIII веке она была редкостью, потому и возникла необходимость нового перевода (Аракел Анеци). Возможно, что арабский подлинник краткой редакции в это время также уступил место новой, т. е. последующие переводы представляют только вторую редакцию.

Если бы оригинал грузинской стихотворной версии был переведен позднее X—XI вв., то мы бы имели не краткую, а расширенную редакцию. Следовательно, «Сказание о медном граде» в грузинской письменности впервые появилось при жизни Давида Куропалата или незначительно позднее его. Что же касается языка оригинала, то им мог быть и арабский и армянский (слово *ombo* ἡ *rofo* — грек говорит, кажется, в пользу последнего).

б) Расширенная—в прозе, дословный русский перевод которой издал Ал. Хаханашвили. Благодаря армянскому тексту (вторая редакция) выяснилось, что некоторые собственные имена (страна Харебу, Амиран) представляют искажение соответствующих имен армянского текста (Амиран-Амират, Хареба <հարաբա> Խրաբ). Следовательно, вторая грузинская редакция переведена с армянского издания 1708—1731 годов, в том же веке.

«Сказание о медном граде» — новое доказательство армяно-грузинских литературных взаимоотношений в средние века.

Нововыявленная армянская редакция представляет исключительную ценность для изучения тайкского диалекта армянского языка, а также ряда других вопросов исторического характера.

P. M. MOURADIAN

VERSIONS ARMÉNIENNES ET GÉORGIENNES DE „L'HISTOIRE DE LA VILLE DE CUIVRE“ ET LEURS RAPPORTS

„L'Histoire de la Ville de Cuivre“ est un des contes hindous du début du moyen âge qui se sont introduits dans la littérature arabe puis dans les littératures arménienne et géorgienne, grâce à la langue persane.

En 1958, l'arméniste N. Akinian découvrit une rédaction arménienne ignorée de „l'Histoire de la Ville de Cuivre“ (voir revue „Handes Am-sorya“ n° 1—4, 1958, p. 21—48).

La littérature arménienne connaît trois versions de „l'Histoire de la Ville de Cuivre“ en deux rédactions distinctes: a) la rédaction abrégée (traduction du Xe siècle, accomplie sur l'ordre de David Curopalate; b) la rédaction augmentée (traduction de Arakel Anétsi Chirakavantsi et version de Gr. Aghthamartsi).

L'étude des textes arméniens et géorgiens a permis d'établir que la littérature géorgienne comporte également deux rédactions:

a) la rédaction abrégée et versifiée (manuscrit S—101) dont le texte original est aussi celui de la rédaction arménienne abrégée. Nous ne possédons actuellement de cette rédaction qu'un exemplaire unique. Au XIIIe siècle déjà c'était une pièce rare, d'où naquit la nécessité d'une nouvelle traduction: celle de Arakel Anétsi. Il n'est pas exclu que l'original arabe de la rédaction abrégée ait cédé sa place à un nouveau texte: les traductions ultérieures représentent toutes une deuxième rédaction.

Une traduction géorgienne du texte versifié qui aurait été postérieure X^e ou au XIe siècle nous aurait mis en présence non plus d'une rédaction abrégée, mais augmentée. Il s'ensuit que „l'Histoire de la Ville de Cuivre“ a fait son entrée dans la littérature géorgienne du temps de David Curopalate soit plus tard. Quant à la langue de l'original, elle a très bien pu être l'arabe ou l'arménien (le mot *սոփո* || *sofo* — grec, semble bien parler en faveur de l'arménien).

b) la rédaction augmentée en prose, dont la traduction littérale russe a été publiée par A. Khakhanichvili. Le texte arménien (seconde rédaction) a permis d'établir que certains noms propres (pays de Kharébou, Amiran) sont les déformations des mêmes noms qu'il contient (Amiran—Anirat, Kharéba—*Արարատ*—*خراب*).

La seconde rédaction géorgienne est donc traduite d'après une édition de 1708—1731.

„L'Histoire de la Ville de Cuivre“ témoigne des rapports littéraires arméno-géorgiens du moyen âge. C'est là un document extrêmement important du point de vue de l'étude du dialecte taïk dans la langue arménienne et d'autres questions de caractère essentiellement historique.